

MALGORZATA PODOGRODZKA

2. WZORZEC PŁODNOŚCI A WZORZEC MAŁŻEŃSKOŚCI W POLSCE PO OKRESIE TRANSFORMACJI

2.1. WPROWADZENIE

Od początku lat 90. XX w. obserwowane zmiany w reprodukcji ludności w Polsce przypisuje się przede wszystkim przemianom płodności, które są ściśle związane z procesem zawierania małżeństw. Urodzenia małżeńskie stanowią bowiem przeważającą część urodzeń żywych, co oznacza, że zmiany procesu zawierania małżeństw w istotny sposób wpływają na natężenie dzietności. Jednocześnie zmiany w nasileniu zawierania małżeństw określone są przez poziom cząstkowych współczynników małżeńskości według wieku nowożeńców a płodności, przez cząstkowe współczynniki płodności według wieku macierzyństwa.

W latach 1990–2010 znaczące obniżenie się zawierania małżeństw odnotowujemy w grupie wieku 20–24 lat, a jego nieznaczny wzrost w grupie 25–29 lat oraz wyraźny w grupie 30–34 lat. Zmiany te sprawiły, że krzywa małżeńskości uległa spłaszczeniu (zmałała wartość ogólnego współczynnika zawierania małżeństw), a dominanta rozkładu przesunęła się z grupy wieku 20–24 lat do grupy 25–29 lat. W tym samym okresie spadek płodności odnotowujemy w skrajnych grupach wieku reprodukcyjnego kobiet oraz jego wzrost w wieku 25–29 oraz 30–34 lat. Krzywa płodności stała się nieco bardziej spłaszczona (zmałał ogólny współczynnik płodności), a dominanta rozkładu przesunęła się z grupy wieku 20–24 lat do 25–29 lat. Jednocześnie obserwowane zmiany w płodności i małżeńskości odmiennie kształtowały się w ujęciu przestrzennym oraz wśród osób zamieszkałych na obszarach miejskich i wiejskich. Spowodowało to, że z czasem wyodrębniły się ich różne wzorce według wieku.

Przemiany modelu rodziny są przedmiotem rozważań wielu teorii. Np. zdaniem G.S. Beckera (1960, 1976, 1981) zawarcie związku małżeńskiego nastąpi wtedy, gdy partnerzy dostrzegą korzyści wynikające z posiadanej przez potencjalnego partnera „nadwyżki produkcyjnej” dóbr i usług przez niego świadczonych. Zgodnie z koncepcją R.A. Easterlina (1966, 1968, 1975) zachowanie jednostki na rynku matrymonialnym ukształtowane jest głównie przez doświadczenia wyniesione z okresu dzieciństwa. Wysoka stopa życiowa osiągnięta we wczesnych latach życia wykształca takie same aspiracje co do przyszłości. Oznacza to, że decyzję o założeniu rodziny warunkuje osiągnięty dochód przez partnerów. C.F. Westoff (1975; Westoff & others 1983) źródeł decyzji matrymonialnych upatruje w procesie modernizacji społecznej, a do głównych czynników sprawczych zalicza m.in. wzrost indywidualizmu, powszechną edukację, wzrost pozycji społecznej kobiet, popularyzację ideologii społeczeństwa konsumpcyjnego. Natomiast w teorii płodności H. Leibensteina (1974, 1975a, 1975b) dziecko traktowane jest jako dobro konsumpcyjne, które zaspokaja określone potrzeby rodziców. Jednakże ponoszą oni określone koszty związane z jego wychowaniem. Decyzja o jego posiadaniu podejmowana jest na podstawie analizy ewentualnych strat i korzyści z nim związanych, tzn. relacji między wysokością kosztów związanych z jego posiadaniem a jego użytecznością. Wątek kosztów tj. utraconych możliwości finansowych rodziców, a zwłaszcza kobiet, pojawia się także w teorii płodności R.A. Easterlina (1966, 1968, 1975). Obowiązek macierzyństwa zmusza kobietę do przerwania pracy zawodowej. Decyzję o jego posiadaniu określa zatem relacja między kosztem regulacji urodzeń a alternatywnym spadkiem dochodu rodziny, spowodowana jego pojawieniem się. W propozycji wyjaśnienia zmian płodności przedstawionej przez G.S. Beckera (1960, 1976, 1981) zakłada się, że wzrost dochodów jednostki powoduje wzrost sumy wydatków na określoną grupę towarów, a nie na wszystkie dobra. Dopóki w skali dóbr dziecko będzie traktowane jako dobro wyższego rzędu, wzrost dochodów może prowadzić do wzrostu wydatków na posiadaną już liczbę dzieci lub też sprzyjać zwiększeniu potomstwa w rodzinie. W koncepcji New Home Economics (Reid 1977) zawarcie małżeństwa i decyzje o posiadaniu potomstwa związane są z wykształceniem i aktywnością zawodową kobiet. Osoby o wyższym wykształceniu osiągają wyższy dochód, a zatem decyzja o dziecku, pojmowanym jako dobro, może być podejmowana wcześniej i może dotyczyć większej liczby dzieci w porównaniu z osobami o niższym wykształceniu. Natomiast koszty alternatywne dotyczące założenia rodziny, określone przez utracone możliwości pracy zarobkowej, są wyższe dla osób z wyższym wykształceniem i mogą powodować odracanie decyzji o zawarciu związku i posiadaniu dziecka do starszych grup wieku, ale też sprzyjać rezygnacji z założenia rodziny.

W literaturze polskiej opis zmian płodności i małżeńskości oraz próba ich wyjaśnienia w powiązaniu z czynnikami społeczno-ekonomicznymi poruszane były w wielu pracach (np. Frątczak 2000; Kocot-Górecka 2002; Adsera 2004; Matysiak 2005; Kotowska 2007; Budnik i inni 2007; Florczak 2008; Kotowska i inni 2008; Mishtal 2010). Jednakże dotyczyły one głównie ujęcia ogólnopolskiego lub rozważania prowadzone były dla wybranego niewielkiego obszaru. Niewiele powstało prac zajmujących się tym problemem w ujęciu przestrzennym, tzn. obejmującym cały obszar kraju. Do wyjątków należą analizy przeprowadzone m.in. przez E. Gołatę (1995), M. Podogrodzką (2012a).

Celem artykułu jest ukazanie przestrzennego podobieństwa zmian wzorca małżeńskości oraz płodności w Polsce w latach 1990–2010, odrębnie dla obszarów miejskich i wiejskich. Wyodrębnimy też te regiony kraju, gdzie charakterystyki te odznaczają się podobnym kształtem oraz dynamiką zmian. Rozważania prowadzone w takim ujęciu pozwolą na weryfikację następujących hipotez badawczych: 1. województwa charakteryzujące się podobnym kształtem wzorca płodności i małżeńskości tworzą zwarte przestrzennie obszary; 2. grupy regionów są jednorodne ze względu na wzorzec małżeńskości i płodności.

W analizie przestrzennego zróżnicowania małżeńskości i płodności za badany obiekt przyjęto województwo. Jest to region administracyjny kraju, który charakteryzuje się wysokim stopniem instytucjonalizacji, stanowi podstawową jednostkę strukturyzacji i organizacji przestrzennej (np. Chojnicki 1996; Czyż 2002). Jednocześnie w badanym okresie podział administracyjny kraju uległ istotnej zmianie. Dlatego też dla lat 1990–1998 wykorzystano informacje o 49 województwach, a dla lat 1999–2010 o 16. Jednocześnie zdajemy sobie sprawę, że w ramach przyjętych do analizy jednostek mogą występować duże wewnętrzne różnice w natężeniu omawianych procesów, zwłaszcza po 1999 r. W celu ich ukazania powinny one być prowadzone w granicach danego regionu według powiatów czy gmin. W przypadku rozważań odnoszących się do całego obszaru Polski, taka analiza byłaby zbyt szczegółowa, a interpretacja wyników znacznie utrudniona.

Wzorzec zawierania małżeństw opisano rozkładem cząstkowych współczynników zawierania małżeństw według wieku nowożeńców, a wzorzec płodności cząstkowymi współczynnikami płodności według wieku macierzyństwa. W opisie przestrzennego podobieństwa tych wzorców wykorzystano informację o skali różnic między cząstkowymi współczynnikami według wieku o najwyższym ich natężeniu. Wyodrębnienia grup województw podobnych dokonano poprzez ich przyporządkowanie do wyznaczonych grup według wartości tych różnic.

Informacje statystyczne wykorzystane w artykule pochodzą z Roczników Demograficznych z różnych lat na dzień 31.XII. danego roku oraz Departamentu Demografii GUS.

2.2. WZORZEC PŁODNOŚCI WEDŁUG WIEKU

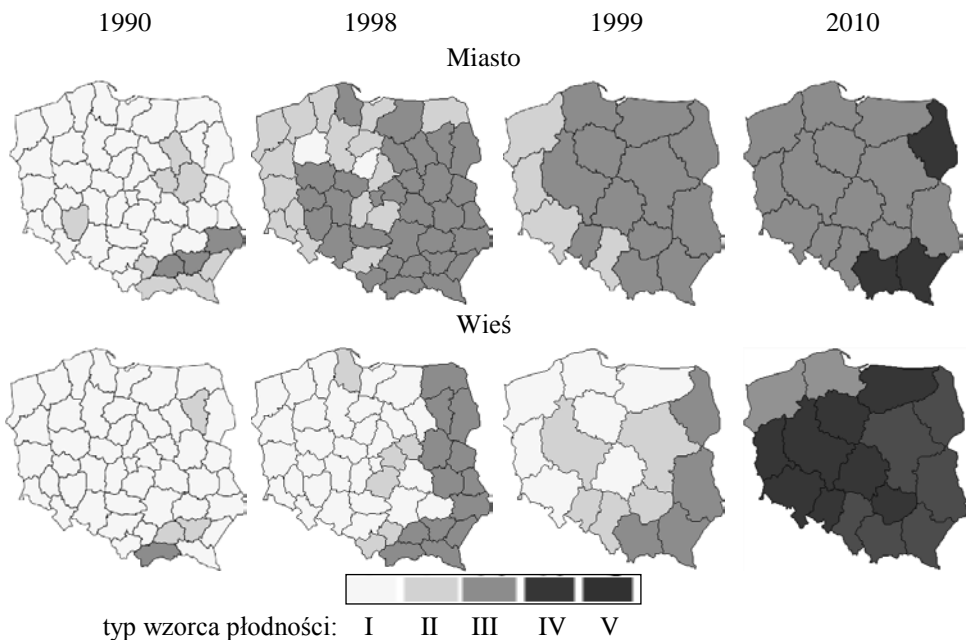
W ostatnich dwóch dekadach odnotowane zmiany w wartości ogólnego współczynnika płodności, zarówno na obszarach miejskich i wiejskich, były wynikiem odmiennych przekształceń w cząstkowych współczynnikach płodności według wieku. W latach 1990–1999 spadek płodności dotyczył wszystkich grup wieku, lecz miał różną intensywność. Najbardziej zmniejszyła się płodność kobiet w wieku 20–24 i 25–29 lat, zwłaszcza na obszarach miejskich. W kolejnych latach płodność kobiet w wieku 25–29 oraz 30–34 lata zaczęła rosnąć, zwłaszcza na obszarach miejskich, ale nadal malała w grupie wieku 20–24 lata, ale już znacznie słabiej jak w poprzedniej dekadzie. W efekcie zmienił się wzorzec płodności według wieku. Krzywa płodności stała się bardziej spłaszczona i postacią przypominająca rozkład symetryczny. Dominanta rozkładu przesunęła się do starszych grup wieku tj. z 20–24 lat do grupy wieku 25–29 lat oraz zmieniły się relacje między niektórymi cząstkowymi współczynnikami płodności.

W ujęciu przestrzennym odnotowujemy również istotne zmiany w cząstkowych współczynnikach płodności, które charakteryzują się ich różną intensywnością dla obszarów miejskich i wiejskich. W konsekwencji przekształcenia te wyodrębniły różne wzorce płodności, a tym samym i różny ich stopień przekształceń (np. Toński 1999; Podogrodzka 2011).

W 1990 r. na obszarach miejskich i wiejskich wyodrębniono trzy grupy (trzy wzorce) województw podobnych, analizowanych ze względu na położenie dominanty w rozkładzie płodności oraz jej relacje, co do wartości, z sąsiednimi grupami wieku. **Wzorzec typu I** charakteryzował się wyraźnie zaznaczonym maksimum rozkładu w grupie wieku 20–24 lata. Na obszarach miejskich odnotowujemy go w prawie 78% województw, a na obszarach wiejskich – 92%. **Wzorzec typu II** cechował się już zbliżonym poziomem wartości współczynnika płodności w grupach wieku 20–24 i 25–29 lat. Na obszarach miejskich dotyczyło to ponad 16% województw, a na wsi jedynie 6%. **Wzorzec typu III** odznaczał się wyraźnie niższą płodnością w grupie wieku 20–24 lata aniżeli w grupie 25–29 lat. Do grupy tej należały pozostałe województwa i było ich stosunkowo niewiele. Na obszarach miejskich było ich 6%, a na obszarach wiejskich 2%. W 1998 r. nadal możemy wyodrębnić trzy grupy województw podobnych. Na obszarach miejskich do grupy pierwszej, charakteryzującej się wzorcem typu I, należało jedynie 5% województw, a na obszarach wiejskich 61%. Wzorcem typu II odznaczało się zaś odpowiednio 32% i 13% województw. Z czasem wyraźnie wzrosła liczba regionów przyjmująca postać wzorca typu III i na obszarach miejskich było już ich 63%, a na wsi 26%. Wyniki te wskazują, że z czasem w coraz to większej liczbie województw

decyzje o urodzeniu dziecka podejmowane były przez kobiety w coraz to starszym wieku, zwłaszcza w mieście.

Według nowego podziału administracyjnego kraju, w 1999 r. na obszarach miejskich w żadnym województwie nie odnotowujemy, analogicznego jak dla okresu poprzedniego, wzorca typu I. Na obszarach wiejskich występował on nadal w 44% regionach. Wzorzec typu II na obszarach miejskich dotyczył 25% województw, a na obszarach wiejskich 31%. Wzorzec typu III odnotowujemy odpowiednio w 75% i 25% regionach. Dekadę później nadal obowiązywały wcześniej wyodrębnione wzorce płodności, ale ukształtowały się też nowe. Na obszarach miejskich ponad 87% województw charakteryzowało się wzorcem typu III, a na wsi jedynie 12%. Natomiast **wzorzec typu IV**, obejmujący 13% regionów na obszarach miejskich i 50% na obszarach wiejskich, odznaczał się najwyższą płodnością w grupie wieku 25–29 lat, ale w sąsiednich grupach wieku płodność była niewiele niższa. Dodatkowo, ale jedynie na obszarach wiejskich możemy wyodrębnić **wzorzec typu V**, gdzie natężenie płodności nadal jest najwyższe w wieku 25–29 lat, ale w grupie wieku 20–24 lata było znacznie niższe, jak w grupie wieku 30–34 lata. Sytuacja ta dotyczyła 37,5% województw (rys. 1).

Rys. 1. Wzorzec płodności na obszarach miejskich i wiejskich według województw w roku 1990, 1998, 1999, 2010

Źródło: oprac. własne na podstawie informacji z Rocznika Demograficznego z różnych lat, GUS, Warszawa

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że z czasem we wszystkich województwach wzorzec płodności według wieku uległ zmianie, ale jego stopień przekształceń nie przebiegał tak samo we wszystkich województwach. Na obszarach miejskich zmiany wzorca płodności były nieco wolniejsze i mniej zróżnicowane aniżeli na obszarach wiejskich. Przy ich ocenie należy jednakże pamiętać, że przy wyznaczaniu wzorca płodności uwzględniono wszystkie urodzenia. Na jego kształt, poza odracaniem decyzji o posiadaniu potomka do starszych grup wieku kobiet, ma również wpływ liczba dzieci rodzonych przez kobiety. Ponadto, obserwowane zmiany odmiennie kształtowały się w ujęciu przestrzennym. Im dalej od granicy wschodniej kraju, tym niższy numer wzorca, co oznacza, że jego przekształcenia były coraz to mniej zaawansowane. Jednocześnie województwa charakteryzujące się podobnym wzorcem płodności według wieku rozlokowane były w różnych częściach kraju, zasadniczo nie tworząc zwartych przestrzennie obszarów, zwłaszcza na obszarach miejskich.

2.3. WZORZEC ZAWIERANIA MAŁŻEŃSTW WEDŁUG WIEKU

W latach 1990–2010 spadek natężenia zawierania małżeństw, zarówno na obszarach miejskich i wiejskich, wynikał z różnego nasilenia zmian w cząstkowych współczynnikach małżeńskości według wieku. W całym badanym okresie odnotowujemy znaczące obniżenie się natężenia małżeństw w grupie 20–24 lat, zarówno na obszarach miejskich i wiejskich. W latach 90. jego spadek wystąpił również w grupie wieku 25–29 lat, ale w kolejnej dekadzie nastąpił już jego wzrost, zwłaszcza w mieście. Natomiast systematyczny wzrost zawieranych małżeństw miał miejsce w grupie wieku 30–34 lata i również był on wyraźniejszy na obszarach miejskich. Te nierównomierne zmiany w poszczególnych grupach wieku sprawiły, że wzorzec małżeńskości uległ zmianie. Krzywa ta nieco bardziej spłaszczyła się, a dominanta rozkładu przesunęła się do starszych grup wieku, tj. z grupy wieku 20–24 lata do grupy wieku 25–29 lat. Dodatkowo zmianie uległy relacje między niektórymi cząstkowymi współczynnikami małżeńskości według wieku. W ujęciu przestrzennym również nie były one jednorodne. Sprawilo to, że wzorce małżeńskości istotnie różniły się między województwami oraz odmiennie kształtowały się dla obszarów miejskich i wiejskich (np. Podgrodzka 2012b).

W 1990 r. możemy wyodrębnić cztery grupy województw podobnych ze względu na kształt wzorca małżeńskości. Do pierwszej z nich, gdzie współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata był znacznie wyższy, bo o ponad 56% aniżeli w grupie wieku 25–29 lat (**wzorzec typu I**), na obszarach miejskich należało około 47% województw, a na wsi 75,5%. Kolejną grupę tworzą zaś te, gdzie współczynnik małżeńskości w grupie wieku 20–24 lata był wyższy o od 41% do 55% od grupy wieku 25–29 lat. Na obszarach

miejskich było takich województw około 43%, a na obszarach wiejskich około 23% (**wzorzec typu II**). Trzecią z kolei grupę tworzyły regiony, gdzie współczynnik małżeństw dla grupy wieku 20–24 lata był wyższy jedynie o od 26% do 40% od grupy wieku 25–29 lat (**wzorzec typu III**). Do grupy tej należało 6% regionów z obszarów miejskich oraz 2% obszarów wiejskich. W ostatniej z omawianych grup, gdzie najwyższe natężenie zawierania małżeństw w grupie wieku 20–24 lata było wyższe jedynie o co najwyżej 22% od grupy wieku 25–29 lat (**wzorzec typu IV**), znalazło się jedynie na obszarach miejskich 2% województw.

W 1998 r. nadal obowiązują cztery wzorce małżeńskośći, ale wzorzec typu I już nie występował. Pojawił się zaś nowy **wzorzec typu V**, gdzie nie odnotowujemy istotnych różnic w wartościach współczynników zawierania małżeństw między grupami wieku o najwyższej intensywności. Na obszarach miejskich wzorzec typu II dotyczył 6% województw, a na obszarach wiejskich aż 86%. Wzorzec typu III dotyczył zaś odpowiednio 55% i nieco ponad 12% regionów. Wzorzec typu IV wystąpił prawie w 29% województwach na obszarach miejskich i jedynie w 2% na obszarach wiejskich. Nowy wzorzec odnotowujemy jedynie w mieście i to dla 8% regionów.

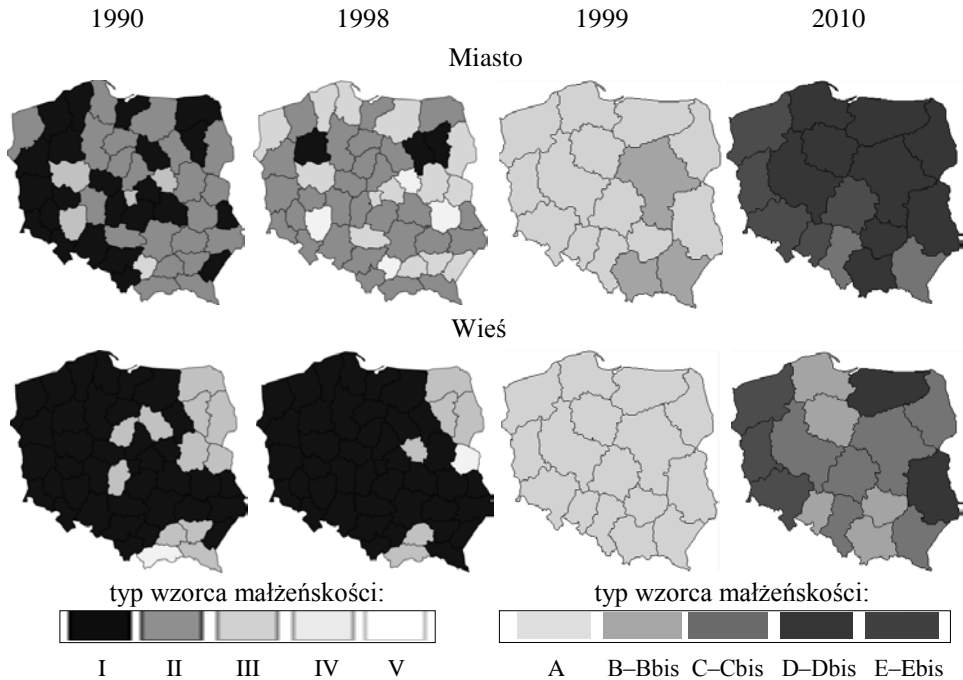
W nowym układzie przestrzennym w 1999 r. na obszarach miejskich można wyodrębnić dwie jednorodne grupy regionów ze względu na podobieństwo wzorca małżeńskośći. Do pierwszej z nich należało prawie 82% województw, a do drugiej 18%. Pierwsza z nich charakteryzowała się tym, że najwyższe natężenie małżeńskośći występowało w grupie wieku 20–24 lata (**wzorzec typu A**), a w drugiej grupie wieku 25–29 lat (**wzorzec typu B**). Należy zaznaczyć, że w przypadku obu wymienionych wzorców natężenie w klasie dominanty rozkładu było zdecydowanie wyższe w porównaniu z sąsiednimi grupami wieku. Na obszarach wiejskich we wszystkich województwach obowiązywał wzorzec typu A.

W 2010 r. na obszarach miejskich mamy już trzy grupy województw podobnych. We wszystkich regionach dominanta rozkładu wystąpiła już jedynie w grupie wieku 25–29 lat, ale w pierwszej z nich współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 75–100% od grupy wieku 30–34 lata (**wzorzec typu C**). W grupie drugiej współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 50–75% od grupy wieku 30–34 lata (**wzorzec typu D**), a w kolejnej grupie współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 25–50% od grupy wieku 30–34 lata (**wzorzec typu E**). Na obszarach wiejskich sytuacja przedstawiała się nieco inaczej, co do różnic w wartościach między poszczególnymi cząstkowymi współczynnikami małżeńskośći według wieku. Przyjmując podobną konwencję rozumowania możemy wyodrębnić pięć grup województw podobnych. Jeżeli współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata kształtował

się na zbliżonym poziomie jak w grupie wieku 25–29, ale był znacznie wyższy jak dla grupy 30–34 lata, to nazwiemy go **wzorcem typu Bbis**. Jeżeli współczynnik zawierania małżeństw dla osób w wieku 20–24 lata był niższy od wartości wyznaczonej dla grupy wieku 25–29, ale: dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 150–200% jak dla osób w wieku 30–34 lata, to mamy do czynienia ze **wzorcem typu Cbis**, ale jeżeli dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 100–150% jak dla osób w wieku 30–34 lata, to jest to już **wzorzec typu Dbis**. Natomiast, gdy dla osób w wieku 20–24 lata był wyższy o 50–100% jak dla osób w wieku 30–34 lata, to jest to **wzorzec typu Ebis**. Przyjmując, że typ wzorca określa jego stopień przekształceń, to można stwierdzić, że na obszarach miejskich był on nieco bardziej zaawansowany oraz mniej zróżnicowany przestrzennie. Wzorzec typu B wystąpił jedynie na obszarach wiejskich w ponad 31% województw. Natomiast wzorzec typu C odnotowujemy na obszarach miejskich w 12,5% regionów, a typu Cbis na obszarach wiejskich w przypadku 37,5% obszarów. Wzorzec typu D–Dbis dotyczył odpowiednio ponad 56% i 12,5% województw, a ostatni z rozważanych typów ponad 31% i około 19% regionów (rys. 2).

Uznając, że zarówno przesunięcie maksimum rozkładu z wieku 20–24 lat do wieku 25–29 lat, jak i kształtowanie się wartości współczynników małżeńskości w grupach wieku 20–24 i 30–34 lat na zbliżonym poziomie świadczą o silniejszych przekształceniach wzorca, można stwierdzić, iż na obszarach miejskich nastąpiło to dla około $\frac{1}{3}$ regionów, natomiast na obszarach wiejskich dotyczyło jedynie co piątego województwa. Przestrzenne zaawansowanie przemian wzorca zawierania małżeństw dla mieszkańców miast było silniejsze i nieco bardziej jednorodne, niż dla mieszkańców wsi. Ponadto, różny stopień jego przekształceń dotyczył zasadniczo odmiennych województw na obszarach miejskich i wiejskich. Interpretując te zmiany należy pamiętać, że przy ich wyznaczaniu uwzględniono wszystkie zawarte małżeństwa, niezależnie od poprzedniego stanu cywilnego małżonków. Dotyczą one zarówno małżeństw pierwszych, jak i powtórných.

Rys. 2. Typ wzorca małżeński według wieku na obszarach miejskich i wiejskich w roku 1990, 1998, 1999, 2010

Źródło: oprac. własne na podstawie informacji z Rocznika Demograficznego z różnych lat, GUS, Warszawa

2.4. WZORZEC MAŁŻEŃSKOŚCI A WZORZEC PŁODNOŚCI WEDŁUG WIEKU

Od początku lat 90. XX w. obserwowanym w ujęciu ogólnopolskim zmianom kształtu rozkładu częściowych współczynników zawierania małżeństw według wieku towarzyszyły zmiany we wzorcu płodności. Można postawić pytanie, czy przestrzenna dynamika tych zmian była podobna, tj. czy wzrost nr wzorca małżeński oznaczał również wzrost nr wzorca płodności i czy przekształcenia te były podobne na obszarach miejskich i wiejskich?

W 1990 r. różnym przestrzennie odnotowanym wzorcem płodności odpowiadają różne wzorce małżeński. Na obszarach miejskich w tych województwach, gdzie odnotowaliśmy wzorec płodności typu I przeważał wzorec małżeński typu I. Zbieżność ta wystąpiła w około 58% regionach. W pozostałych województwach mógł to być wzorec typu II (29%) lub wzorec typu III (4%). Natomiast tam, gdzie był to wzorec płodności typu II mógł to być każdy ze wzorców małżeński, ale najczęściej występował wzorec typu II (w 50%

województw). Wzorcowi płodności typu III towarzyszył wzorzec zawierania małżeństw jedynie typu II. Dekadę później relacje te wyraźnie się zmieniły. W tych województwach, gdzie odnotowaliśmy wzorzec płodności typu I wystąpił tak samo często wzorzec małżeńskości typu II i III. Natomiast w tych regionach, gdzie wzorzec płodności był typu II przeważał wzorzec małżeńskości typu III. Sytuacja ta dotyczyła 65% województw. Ponadto, wystąpił też wzorzec typu IV (24%) i typu V (11%). W przypadku województw charakteryzujących się wzorcem płodności typu III, wzorce małżeńskości były bardzo zróżnicowane. Wzorzec typu II odnotowujemy w 7% województw, podobnie jak i wzorzec typu II. Natomiast wzorzec III wystąpił w 53%, a wzorzec typu IV w 33%. Z rozważań tych wynika, że przestrzennym przekształceniom wzorca płodności zwykle towarzyszyły zmiany wzorca małżeńskości, ale nie zawsze dotyczyły tej samej skali przekształceń. W niektórych województwach przemiany płodności były znacznie silniejsze od przekształceń małżeńskości, a w innych sytuacja była odwrotna. Ponadto, zbieżność tych relacji zmalała z czasem, ale im wyższy numer wzorca płodności, tym wyższy numer wzorca małżeńskości. O ile w 1990 roku współczynnik korelacji między numerami wzorców wynosił 0,39, to dziesięć lat później już tylko 0,11.

Na obszarach wiejskich sytuacja przedstawiała się nieco inaczej. Przestrzenne zróżnicowanie wzorców płodności względem małżeńskości było znacznie mniej zróżnicowane i jednocześnie bardziej stabilne, ale też malejące w czasie. Współczynnik korelacji między tymi wzorcami wynosił na początku badanego okresu 0,68, a pod jego koniec już 0,54. I tak, w 1990 r. w tych województwach, gdzie wystąpił wzorzec płodności typu I przeważał w nich wzorzec małżeńskości typu II. Odnotowaliśmy go dla ponad 84% regionów. W pozostałych wystąpił wzorzec typu I. Natomiast tam, gdzie był to wzorzec płodności typu II, był to również wzorzec małżeńskości typu II, a tam, gdzie był to typ III, był to też typ III. Dekadę później sytuacja uległa nieznacznej zmianie. W regionach charakteryzujących się wzorcem płodności typu I, wystąpił jedynie wzorzec zawierania małżeństw typu II. Wśród województw ze wzorcem płodności typu II zdecydowanie przeważały te, które cechowały się wzorcem zawierania małżeństw typu II. Było ich 83%. W pozostałych regionach wystąpił wzorzec typu III. Natomiast w tych województwach, gdzie odnotowaliśmy wzorzec płodności typu III, w 54% regionów był to również wzorzec małżeńskości typu II, w 39% typu III, a w pozostałych 7% typu IV (tab. 1).

Tabela 1

Rozkład grup województw ze względu na podobieństwo zmian wzorca płodności i małżeńskości w roku 1990 i 1998

Województwo	Typ wzorca							
	płodności				małżeńskości			
	miasto		wieś		miasto		wieś	
	1990	1998	1990	1998	1990	1998	1990	1998
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Białkopodlaskie	I	III	I	III	II	IV	I	IV
Białostockie	I	III	I	III	II	IV	II	III
Bielskie	I	III	I	II	I	III	I	II
Bydgoskie	I	II	I	I	II	III	I	II
Chełmskie	I	III	I	III	I	III	I	II
Ciechanowskie	I	III	I	I	I	III	II	II
Częstochowskie	I	III	I	I	II	IV	I	II
Elbląskie	I	III	I	I	I	III	I	II
Gdańskie	I	II	I	II	II	IV	I	II
Gorzowskie	I	II	I	I	I	III	I	II
Jeleniogórskie	I	II	I	I	I	III	I	II
Kaliskie	I	III	I	I	II	III	I	II
Katowickie	I	II	I	I	I	III	I	II
Kieleckie	I	II	I	I	II	III	I	II
Konińskie	I	III	I	I	I	III	I	II
Koszalińskie	I	III	I	I	I	III	I	II
Krakowskie	II	II	I	II	IV	V	I	II
Krośnieńskie	II	III	I	III	II	III	II	II
Legnickie	I	III	I	I	I	III	I	II
Leszczyńskie	I	II	I	I	I	III	I	II
Łódzkie	I	III	I	I	II	V	I	II
Łomżyńskie	I	III	II	III	I	II	II	III
Lubelskie	I	III	I	III	III	IV	I	II
Nowosądeckie	I	III	III	III	II	III	III	III
Olsztyńskie	II	III	I	I	II	IV	I	II
Opolskie	I	III	I	I	I	III	I	II
Ostrołęckie	II	III	I	I	II	II	I	II
Piłskie	I	I	I	I	I	II	I	II
Piotrkowskie	I	III	I	II	I	III	I	II
Płockie	I	II	I	I	II	III	I	II
Poznańskie	I	II	I	I	III	IV	I	II
Przemyskie	I	III	I	I	I	IV	I	II
Radomskie	I	III	I	III	I	III	I	II
Rzeszowskie	III	III	II	III	II	IV	II	II
Siedleckie	II	III	I	III	II	IV	II	II

Tabela 1 (cd.)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sieradzkie	I	III	I	I	I	III	II	II
Skierniewickie	II	II	I	II	I	IV	I	II
Słupskie	I	III	I	I	I	IV	I	II
Suwałskie	I	II	I	III	I	III	II	III
Szczecińskie	I	II	I	I	II	IV	I	II
Tarnobrzeskie	III	II	I	I	II	III	I	II
Tarnowskie	I	III	II	III	II	IV	II	III
Toruńskie	I	III	I	I	II	III	I	II
Wałbrzyskie	I	II	I	I	I	III	I	II
Warszawskie	II	II	I	II	III	V	I	III
Włocławskie	I	I	I	I	II	III	II	II
Wrocławskie	II	III	I	I	III	V	I	II
Zamojskie	III	III	I	III	II	III	I	II
Zielonogórskie	I	II	I	I	I	III	I	II

Źródło: oprac. własne.

W wyniku zmian administracyjnych kraju w 1999 r. powstało 16 nowych województw. Oznacza to, że informacje o przestrzennych zmianach w płodności oraz małżeńskości mogą być nieco bardziej uogólnione w stosunku do tych, jakie uzyskaliśmy dla 49 jednostek. Jednocześnie łączne ich ukazanie pozwoli na określenie kierunku tych przemian.

W 1999 r. na obszarach miejskich w województwach charakteryzujących się wzorcem płodności typu II obowiązywał jedynie wzorzec małżeńskości typu A. Natomiast tam, gdzie wystąpił wzorzec płodności typu III, wzorzec zawierania małżeństw mógł być typu A lub B. Pierwszy z nich dotyczył 75% regionów, a drugi 25%. Dekadę później obraz ten nieco się zmienił. W tych województwach, gdzie odnotowaliśmy występowanie wzorca płodności typu III dominował wzorzec małżeńskości typu D. Nieco rzadziej pojawiał się wzorzec typu E oraz sporadycznie wzorzec typu C. Odpowiednio rozkład ten dotyczył około 53,5, 38,5 i 8% regionów. W przypadku województw odznaczających się wzorcem płodności typu IV mógł wystąpić wzorzec małżeńskości typu C (w 33% województw) lub B (w 67% regionów). Przeprowadzone rozważania pozwalają zauważyć, że na początku tego okresu województwa charakteryzujące się nieco bardziej zaawansowanymi przekształceniami wzorca płodności odznaczały się również nieco silniejszymi zmianami wzorca małżeńskości. Nieco ponad dziesięć lat później już nie obserwujemy takiej relacji. Można nawet stwierdzić, że w tych regionach, gdzie przemiany wzorca płodności były silniejsze, to przekształcenia wzorca małżeńskości były wolniejsze. Wyznaczony współczynnik korelacji między numerami tych wzorców wynosił początkowo

0,29, a następnie $-0,25$. Ponadto, z czasem wzrosło też przestrzenne zróżnicowanie wzorców małżeńskości względem płodności. Wydaje się zatem, że na obszarach miejskich przemiany w płodności wyprzedziły zmiany w małżeńskości co oznacza, że zmieniła się sekwencja zdarzeń demograficznych.

Na obszarach wiejskich przemiany płodności w połączeniu z małżeńskością były znacznie bardziej zróżnicowane. W 1999 r. niezależnie od typu wzorca płodności odnotowanego w poszczególnych województwach występował w nich jedynie wzorzec zawierania małżeństw typu A. Dekadę później w regionach charakteryzujących się wzorcem płodności typu III wystąpił, w takim samym stopniu, wzorzec zawierania małżeństw typu Bbis oraz Ebis. Natomiast tam, gdzie odnotowaliśmy wzorzec płodności typu IV mógł to być równocześnie wzorzec małżeńskości typu Bbis, Cbis, Dbis i Ebis. Odpowiednio sytuacja ta dotyczyła 37,5%, 25%, 25% i 12,5% regionów. Natomiast w województwach odznaczających się wzorcem płodności typu V najczęściej występował wzorzec małżeńskości typu Cbis (w 66,7% z nich). Ale pojawił się też, w takim samym stopniu, wzorzec Bbis oraz Ebis. Rozważania te wskazują, że na obszarach wiejskich trudno jednoznacznie określić przestrzenny kierunek zmian wzorca płodności w połączeniu ze wzorcem małżeńskości, ale można zauważyć, że w niektórych województwach przemiany płodności znacznie wyprzedziły zmiany w małżeńskości lub przemiany w zawieraniu małżeństw były znacznie silniejsze jak dla płodności. Może to wskazywać na pewną przestrzenną polaryzację tych relacji (tab. 2).

Przeprowadzona analiza na temat przestrzennych powiązań między stopniem przekształceń wzorca płodności i wzorca małżeńskości pozwala stwierdzić, że w badanym okresie zmiany te przebiegały odmiennie na obszarach miejskich i wiejskich. Ponadto, na obszarach wiejskich były one znacznie bardziej zróżnicowane. Jednocześnie niezależnie od miejsca zamieszkania (miasto-wieś) ta przestrzenna niejednorodność zachowań demograficznych malała z czasem, zwłaszcza na obszarach miejskich. Wbrew oczekiwaniom, stopień zaawansowania wzorca małżeńskości nie warunkował jednoznacznie stopnia przekształceń wzorca płodności. W województwach charakteryzujących się tym samym wzorcem płodności odnotowujemy różne wzorce zawierania małżeństw.

Tabela 2

Rozkład grup województw ze względu na podobieństwo zmian wzorca płodności i małżeński w roku 1999 i 2010

Województwa	Typ wzorca							
	płodności				małżeński			
	miasto		wieś		miasto		wieś	
	1999	2009	1999	2009	1999	2009	1999	2009
Dolnośląskie	II	III	I	IV	A	E	A	Ebis
Kujawsko-Pomorskie	III	III	I	IV	A	D	A	Bbis
Lubelskie	III	III	III	IV	A	D	A	Dbis
Lubuskie	II	III	I	V	A	E	A	Ebis
Łódzkie	III	III	I	IV	A	E	A	Cbis
Małopolskie	III	IV	III	V	B	D	A	Bbis
Mazowieckie	III	III	II	V	B	D	A	Cbis
Opolskie	III	III	II	IV	A	E	A	Bbis
Podkarpackie	III	IV	III	V	B	C	A	Cbis
Podlaskie	III	IV	I	V	A	D	A	Cbis
Pomorskie	III	III	III	III	A	D	A	Bbis
Śląskie	II	III	II	V	A	D	A	Cbis
Świętokrzyskie	III	III	II	IV	A	C	A	Bbis
Warmińsko-Mazurskie	III	III	I	IV	A	D	A	Dbis
Wielkopolskie	III	III	II	IV	A	D	A	Cbis
Zachodniopomorskie	II	III	I	III	A	E	A	Ebis

Źródło: oprac. własne.

2.5. PODSUMOWANIE

W latach 1990–2004 w ujęciu ogólnopolskim ogólny współczynnik płodności charakteryzował się systematycznym spadkiem wartości, zarówno na obszarach miejskich i wiejskich, ale na wsi były one nieco intensywniejsze. Po tym okresie odnotowujemy zaś nieznaczny jego wzrost. Jednocześnie zmiany te wynikały z różnego natężenia ich cząstkowych współczynników według wieku. W skali całego kraju płodność kobiet spadła we wszystkich grupach wieku, zarówno w mieście, jak i na wsi. W następnej dekadzie wystąpił wzrost płodności kobiet w wieku 25–29 oraz 30–34 lata, zwłaszcza w mieście. Krzywa płodności opisująca wzorzec płodności według wieku, stała się bardziej spłaszczona, a dominanta rozkładu przesunęła się z grupy wieku 20–24 lat do 25–29 lat. Zmieniły się też relacje między cząstkowymi współczynnikami płodności w grupach wieku o najwyższej płodności. Zmiany te nie przebiegały jednakowo w ujęciu przestrzennym, zarówno wśród mieszanek obszarów miejskich i wiejskich. Spowodowało to, że z czasem wyodrębniły się różne wzorce

plodności. Jeżeli przyjmiemy, że o sile tych przemian decyduje zmiana położenia mody w rozkładzie oraz relacje co do wartości między maksymalną płodnością a płodnością w sąsiednich grupach wieku, to na obszarach miejskich dokonały się one w większej liczbie województw, aniżeli na obszarach wiejskich. Jednocześnie im dalej województwa położone były od wschodniej granicy Polski, tym mniej te przekształcenia były zaawansowane. Tworzyły też one dość zwarte przestrzennie obszary.

W ujęciu ogólnopolskim natężenie zawierania małżeństw podlegało nieznanym wahaniom w czasie. Do 2004 r. odnotowujemy spadek wartości tej miary, a następnie jej wzrost, zarówno na obszarach miejskich i wiejskich. Równocześnie z czasem osoby najmłodsze cechuje wyraźny spadek skłonności do zawierania małżeństw, zaś w grupach starszych jej wzrost. Dominanta rozkładu przesunęła się z grupy wieku 20–24 lata do grupy wieku 25–29 lat oraz relacje między współczynnikami małżeństw w grupach wieku 20–24 i 30–34 uległy zmianie. Zaobserwowane tendencje wystąpiły w większości województw, co spowodowało, iż wzorzec zachowań matrymonialnych stał się jeszcze bardziej zróżnicowany przestrzennie, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Ponadto, województwa odznaczające się jego podobnym kształtem tworzyły raczej zwarte przestrzennie obszary niezależnie od miejsca zamieszkania (miasto – wieś), ale w latach 90. im dalej były one położone od granicy wschodniej, tym przekształcenia tego wzorca były słabsze. Dekadę później sytuacja uległa zmianie, tzn. im dalej od granicy wschodniej, tym zmiany te były bardziej zaawansowane.

Analizując dla całego badanego okresu powiązania między stopniem przekształceń wzorca płodności ze wzorcem małżeńskości można zauważyć, że na obszarach miejskich w większości województw zmianom w rozkładzie cząstkowych współczynników płodności według wieku odpowiadały słabsze zmiany w rozkładzie cząstkowych współczynników zawierania małżeństw według wieku. Natomiast na obszarach wiejskich relacje między tymi wzorcami były bardziej zróżnicowane. W niektórych województwach przemiany płodności znacznie wyprzedziły zmiany w małżeńskości lub przemiany w zawieraniu małżeństw były znacznie silniejsze jak dla płodności. Może to zatem wskazywać na pewną przestrzenną polaryzację tych relacji.

Przeprowadzone rozważania nie potwierdziły wszystkich postawionych na wstępie hipotez badawczych. Wskazują też, że w czasie, w wielu województwach uległa zmianie sekwencja zdarzeń demograficznych, zwłaszcza na obszarach miejskich. Ocena zaś przyczyn takich zachowań wymaga dalszych pogłębionych analiz.

LITERATURA

- Adsera A., 2004, *Changing fertility rates in developed countries. The impact of labour market institutions*, "Journal of Population Economics", vol. 17, 1–27.
- Becker G.S., 1960, *Demographic and economic change in developed countries* [w:] *An economic analysis of fertility*, National Bureau of Economic Research (ed.), NJ: Princeton University Press, Princeton, 209–231.
- Becker G.S., 1976, *The economic approach to human behavior*, Chicago University Press, Chicago.
- Becker G.S., 1981, *A treatise on the family*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Budnik A., Mrowicka B., Baran S., 2007, *The fertility of women in Poland in the period of transformation of the political and economics system (the 80's and 90's)*, "Human Evolution", vol. 18, no 3–4, s. 243–250.
- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym* [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, nr 3, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–43.
- Czyż T., 2002, *Zastosowanie modelu potencjału w analizie zróżnicowania regionalnego Polski*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2–3, s. 5–14.
- Easterlin R.A., 1966, *On the relation of economic factors to recent and projected fertility changes*, "Demography", no 3, s. 131–153.
- Easterlin R.A., 1968, *Relative economic status and the American fertility swing* [w:] Sheldon E.B. (ed.), *Family economic behavior: problems and prospects*, Philadelphia: Lippincott, s. 170–233.
- Easterlin R.A., 1975, *An economic framework for fertility analysis*, "Studies in Family Planning", no 6, s. 54–62.
- Florczak W., 2008, *Makroekonomiczne uwarunkowania płodności w Polsce: próba kwantyfikacji*, „Studia Demograficzne”, nr 1–2/153–154, s. 82–111.
- Frątczak E., 2000, *Changes in Fertility Pattern in Poland during the Transformation Period – Measurement and Interpretation*, "Polish Population Review", nr 16, s. 16–32.
- Golata E., 1995, *Płodność i małżeńskość w Polsce w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, „Studia Demograficzne”, nr 3/121, s. 14–24.
- Kocot-Górecka K., 2002, *Aktywność ekonomiczna kobiet a zmiany wzorca płodności w Polsce*, praca doktorska, ISiD, KAE, SGH, Warszawa.
- Kotowska I.E., 2007, *Zmiany modelu rodziny. Polska – kraje europejskie*, „Polityka Społeczna”, nr 4, s. 5–7
- Kotowska I.E., Józwiak J., Matysiak A., Baranowska A., 2008, *Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?*, "Demographic Research", vol. 19, s. 795–854.
- Leibenstein H., 1974, *Relation of economic development to fertility* [w:] Tabah L. (ed.), "Population Growth and Economic Development in the Third World", vol. 2, s. 473–490.
- Leibenstein H., 1975a, *The economics theory of fertility decline*, "Quarterly Journal of Economics", no 84, s. 1–13.

- Leibenstein H., 1975b, *On the economic theory of fertility behavior: a reply to Keeley*, "Journal of Economic Literature", no 13, s. 469–472.
- Matysiak A., 2005, *The sharing of professional and household duties between Polish couples: preferences and actual choices*, "Studia Demograficzne", nr 1, s. 122–154.
- Mishtal J.Z., 2010, *Understanding low fertility in Poland. Demographic consequences of gendered discrimination in employment and post-socialist neoliberal restructuring*, "Demographic Research", vol. 21, s. 599–626.
- Podogrodzka M., 2011, *Zachowania prokreacyjne ludności na obszarach miejskich i wiejskich w Polsce w latach 1990–2009*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 2, s. 146–163.
- Podogrodzka M., 2012a, *Bezrobocie determinantą przestrzennego zróżnicowania płodności według miejsca zamieszkania w Polsce w latach 1999–2009*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 1, s. 119–131.
- Podogrodzka M., 2012b, *Zmiany zachowań matrymonialnych na obszarach miejskich i wiejskich w Polsce w latach 1990–2009*, „Wieś i Rolnictwo”, nr 3, s. 78–96.
- Reid M., 1977, *How now is the „New Home Economics”?*, "Journal of Consume Research", no 4, s. 181–191.
- Toński P., 1999, *Przestrzenne zróżnicowanie płodności w Polsce w latach 1989–1997*, „Studia Demograficzne”, nr 1/135, s. 18–35.
- Westoff C.F., 1975, *The Yield of the imperfect: the 1970 National Fertility Study*, "Demography", no 12, s. 573–580.
- Westoff C.H.F., Calot G., Foster A.D., 1983, *Teenage Fertility in Developed Nations 1971–1980*, "Family Planning Perspectives", no 15, s. 3–24.

ABSTRACT

PATTERN OF MARRIAGE AND PATTERN OF FERTILITY AFTER ECONOMICS TRANSFORMATION IN POLAND

Observed since the beginning of the 1990s. changes in the intensity of marriages and fertility are the result of different of their raters by age. At the same time, these processes are different in urban and rural areas and by voivodeships. The purpose of the article is their description and shows how degree of the pattern of fertility determines the degree of pattern of marriages by voivodeships. We expect that the stronger changes of one of the process also means stronger the second changes. Carried out considerations have not confirmed this assumption.

Dr Małgorzata Podogrodzka
Instytut Statystyki i Demografii
Szkoła Główna Handlowa